

Ferenc Viktória

Kereső kutatók – a kárpátaljai magyar doktoranduszok egzisztenciális, magánéleti és szakmai kihívásai

1. Értelmezési keret: a PhD hallgató-lét mint kereső életszakasz

A PhD hallgatókat vizsgáló legfrissebb nemzetközi szakirodalom arról számol be, hogy ez a korosztály – a megváltozott életkörülmények (globalizáció, technológiai fejlődés) hatására – számos olyan magatartásformát alakított ki, amely az előző generáció tagjaira nem volt jellemző. A mai PhD hallgatók, néhány kivételtől eltekintve, az ún. Y generáció¹ tagjai, vagyis most 18-37 évesek. Az Y generáció egy új típusú nemzedék, fejlődésében a technológia gyors fejlődése játszott rendkívül fontos szerepet. Ezek a fiatalok a modern technikák, számítógépek, notebookok, táblagépek, okostelefonok és az internet nélkül el sem tudják képzelni az életüket, s mindez kutatói viselkedésüket is megkülönbözteti az idősebb generációkétól.²

¹ Ha az 1900-as évek utáni időszakot felosztjuk, akkor ez a generáció a negyedik a sorban. Az ezt megelőző nemzedékeket a következőképpen jelöljük: az 1920 és 1930 között születettek a Veteránok, az úgynevezett Baby boom korszak az 1946 és 1964 között született embereké, míg az X generációhoz az 1965 és 1975 között születettek tartoznak. Az Y-nokat a Z generáció követi, amely 1996-tól napjainkig tart.

² Egy az Egyesült Királyságban végzett kutatás például a Y generációs kutatók és a tőlük idősebb társaik kutatói viselkedését és információkereső technikáit vizsgálva számos különbséget azonosított be a két csoport között. Az Y generációs kutatókra jellemző, hogy kifinomult információkeresők és a komplex információforrások használói, ugyanakkor a kutatás azt mutatta, hogy a megvizsgált doktorandusz hallgatók minden tudományterületen jellemzően nem az elsődleges forrásanyagokat használják kutatásaikban, hanem a másodlagos, az adatokat már feldolgozó szövegalapú anyagokat (folyóirat cikkek, könyvek) részesítik előnyben. Lásd bővebben: Julie Carpenter, Louise Wetheridge, Sophie Tanner: *Researchers of Tomorrow: the research behaviour of Generation Y doctoral students*. The British Library and HEFCE (2012). Letöltve: <http://www.jisc.ac.uk/media/documents/publications/reports/2012/researchers-of-tomorrow.pdf>; Letöltés napja: 2013-09-01

A határon túli magyarok körében az internet által reprezentált információs forradalom, a számítógépek és egyéb technikai eszközök elterjedése csak 2000 után indult meg. Tulajdonképpen a mostani PhD hallgatók felsőfokú és doktori tanulmányaik során találkoztak először az információszerzés új eszközeivel. Dobos kutatása³ alapján a számítógéppel való ellátottság 2001–2011 között 6,6%-ról 64,7%-ra növekedett Kárpátalján, az internet-hozzáférés pedig több mint nyolcvanszorosára nőtt 10 év alatt (0,6%-ról 51,9%-ra). Ha kor⁴ és iskolai végzettség⁵ tekintetében nézzük az adatokat, akkor azt is látjuk, hogy ez az információs robbanás még nagyobb hatással volt a fiatalokra és a felsőfokú végzettséggel rendelkezőkre, tehát a PhD hallgatók fokozottan érintettek ebben a kérdésben.

A PhD hallgatók a földrajzi mobilitás kapcsán is nagyobb szabadsággal bírnak, a határok átjárhatóbbá, a repülőjegyek megfizethetőbbé váltak, számos mobilitási program támogatja a külföldi tapasztalatszerzést, nyelvtanulást. A tanulmányi célú külföldi mobilitási programok azonban gyakran eredményezik a munkaerő mozgását, s esetenként végleges elvándorlását is, hiszen a tanulmányai alatt külföldön gyakran megfordult diák, munkakeresés céljából is bátrabban lépi át az államhatárokat, s vándorol oda, ahol jobb lehetőséget lát.⁶

³ Internethasználat a határon túli magyarság körében. In: Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 1999–2011*. Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, 2012, 151-192.

⁴ Kárpátalján a fiatalok 57,5%, a középkorúak 56,5%, míg az időseknek csupán 34,1% rendelkezik otthoni internet-hozzáféréssel. Az internethasználat gyakoriságának vizsgálata pedig a régió tekintetében azt mutatta, hogy a fiatalok négy és félszer nagyobb gyakorisággal interneteznek, mint az idősek. Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat*, i.m.

⁵ A kárpátaljai mintában az érettségivel rendelkezők 51%-a internet-előfizető, míg a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében ez az arány 82,5%. Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat*, i.m.

⁶ Gábor Kálmán–Veres Valér (szerk.): *A perifériából a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után*. Szeged: Belvedere Meridionale Kiadó, 2006; Csete Örs 2010. *Növekedés, biztonság, egység. Magyariskola program 2010–2020. A külhoni magyar nyelvű oktatás fejlesztésének stratégiája*. Budapest: 2010. január 21. Letöltve: http://www.magyariskola.hu/letoltes/Novekedes_biztonsag_egyseg.pdf; Utolsó megtekintés: 2011.01.25, 5 old.

A fiatalok társadalmi beilleszkedési folyamata is eltérő jegyeket mutat szüleik generációjához képest: egy részüknek problémát okoz a felnőtté válás, nem képesek önálló egzisztenciát teremteni, ezért a szülőkről való leválás és az önálló családalapítás elhúzódik, aktív munkavállalóként késleltetetten jelennek meg a munkaerő-piacon.⁷ E késleltetés részeként szokás emlegetni a hallgatói évek meghosszabbítását, egy újabb diploma megszerzésének igényét is, ami az eltömegesedés jelenségével együtt a felsőoktatás legmagasabb szintjén, a doktori képzésben is megsokszorozta a hallgatók számát. E rövidtávú „parkolás” azonban azt a problémát nem enyhíti, hogy a munkaerőpiac nem képes az ily mértékben megnövekedett ifjú kutatókat szakmájuknak megfelelő munkával ellátni.

A kárpátaljai magyar doktoranduszok mindezek mellett egy kisebbségi közösség tagjai is: életterület, lehetőségeiket nagyban befolyásolja a többségi állam, az anyaország és a helyi magyar közösség közötti viszony minősége. Ettől függ ugyanis, hogy létezhetnek-e a tudomány berkein belül is kis magyar világok, lehet-e intézményi kereteken belül kisebbségi magyar tudományosságot művelni, mennyire fedik le ezek az intézményi keretek a tudomány teljes spektrumát, s mennyire képesek az újonnan jövő fiatal kutatók befogadására.

A felsorolt generációs és a kisebbségi létből fakadó problémák miatt a doktorandusz-lét nem csupán a tudományos kutatásokban való elmélyülést, újszerű tudományos eredmények prezentálását jelenti a hallgatók számára, hanem egyszerre testesít meg egy olyan életszakaszt, ami magánéleti, egzisztenciális és szakmai értelemben vett kereséssel kapcsolódik össze. Tanulmányomban az említett kihívásokat az Arany-metszés 2013 – Kárpát-medencei magyar doktorandusz életpálya-vizsgálat során gyűjtött adatok alapján kárpátaljai magyar doktoranduszok szempontjából vizsgálom.

⁷ Gábor Kálmán–Veres Valér (szerk.) *A perifériából a centrumba*. i.m.

2. Magyar tudományosság Kárpátalján és a fiatal kutatók

A Kárpátalján élő magyarság egyrészt számaránya tekintetében, másrészt a magyar tudományosság múltbeli hagyományai terén is elmarad a többi határon túli magyar régiótól. Kimondottan *magyar* tudományosság a múltban nem létezett Kárpátalján, önálló arculattal, folytonos hagyományokkal, intézményekkel nem rendelkezett, az esetleges kezdeményezéseket pedig elmosta a nemzetiségek fokozatos szegregációját célul kitűző orosz tudománypolitika.⁸

Mára a helyzet némiképp javult, számos kutatóműhely alakult a régióban.⁹ Az 1945-ben létrehozott Ungvári Állami Egyetem (ma Ungvári Nemzeti Egyetem, UNE) jelentős lépés volt a helyi tudományos élet fellendítésében, azonban a kisebbségi tudományosságot ez csak közvetve érinthette: magyarok csak esetlegesen kerülhettek be az egyetemre, s annak doktori képzésébe. Tudományos fokozatot csak akkor szerezhettek, ha témájuk nem érintette/ sértette a szovjet ideológia rendszerét. Ennek következménye, hogy a nyolcvanas évek végén a meghatározó magyar szakemberek többsége a természettudományok szakterületén tevékenykedett, többségi kutatóintézetekben, egyetemeken dolgozott. Akkoriban mind a humán, mind a természettudományok területén egy előregedő és egyközpontú magyar tudományosság körvonalazódott. Soós 1997-es becslése szerint a szakemberek 90%-a Ungvár környékén összpontosult, a kutatók többsége 50-70 év közötti volt, s mindössze 8-10%-uk tartozott a 30 év alatti korosztályba.¹⁰

A magyar tudományos utánpótlás kinevelése szorosan összefügg a magyar nemzetiségűek továbbtanulásával, ami a kilencvenes évek

⁸ Soós Kálmán: A magyar tudományos élet Kárpátalján. In: Orosz Ildikó (szerk.). *Felsőoktatási Támogatások és hasznosulásuk Kárpátalján*. PoliPrint Kft –KMF, Ungvár-Bereg-szász, 2006:346; Orosz Ildikó: A magyar tudományos utánpótlás helyzete Kárpátalján. *Debreceni Szemle*, 12 (2004) 416–423.

⁹ Teljes adatbázissal nem rendelkezünk ebben a tekintetben, az egyes források eltérő szempontok alapján más és más műhelyeket tartanak számon. Lásd például a Márton Áron Szakkollégium Kataszterének 2009-ben frissített adatbázisát: <http://kataszter.martonaron.hu/>, vagy az MTA által nyilvántartott külhoni magyar tudományos műhelyek listáját: http://mta.hu/kulhoni_magyar_tudomanyos_muhelyek/

¹⁰ Soós Kálmán: A magyar tudományos élet Kárpátalján, i.m. 347-348.

közepéig korlátozott volt.¹¹ Az első és a (rendszerváltozásig az egyetlen) magyarul végezhető egyetemi szintű képzés Kárpátalján az UNE magyar nyelv és irodalom szakos képzése volt, amely 1963-ban indult. Nem sokkal később, 1968-ban megnyílt az aspirantúra (doktori iskola) is, azonban a doktori fokozat megszerzéséig csak kevesen jutottak el, a képzésben részt vevők magas száma ellenére.¹² A Magyar Filológiai Tanácsék mellett működött az 1988-ban létrehozott (Szovjet) Hungarológiai Központ is. A két intézmény már alkalmas lehetett volna arra, hogy a kárpátaljai magyarság szellemi életének műhelye, szervező központja legyen. Úgy tűnik azonban, ezt a küldetését az intézményeknek nem sikerült betölteni.¹³ A Hungarológiai Központ kezdeményezésére 1993-ban megalakult a Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság, mely a régióban élő magyar tudósok (tudományos fokozattal rendelkező személyek) egyfajta társasköre. Tagjainak száma 82, közöttük 36 kárpátaljai származású nagydoktor és 46 kandidátus van.¹⁴ A fokozattal még nem rendelkező fiatal kutatók nem képezik a tagság részét.

1996-ban jött létre a magyar tannyelvű Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, KMF), ezzel a magyar tudományosság egy újabb központját létrehoz-

¹¹ A népszámlálási adatok alapján az egyes kárpátaljai nemzetiségek között a diplomával rendelkezők tekintetében a magyarok jelentősen alulreprezentáltak a régió belüli számarányukhoz és más nemzetiségekhez képest is. Míg például az 1000 főre számított felsőoktatási végzettség az oroszok tekintetében 246, a szlovákoknál 88, ukránoknál 68, addig a magyarok tekintetében csak 37 fő. Lásd pl. Molnár – Orosz (2009) *Karrierutak vagy parkoló pályák? Frissdiplomások karrierje, migrációs tendenciája, felnőttképzési igényei a Kárpát-medencében*. In: Molnár Eleonóra – Orosz Ildikó (2009) *Oktatásügy határon. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár 41-90*

¹² Cserniczkó (2006:177) számításai szerint 1968-2003 között, azaz 35 év alatt az ungvári doktori iskolában csak öt kutató szerzett tudományos fokozatot. Cserniczkó István: Magyarországi PhD és DLA képzésben résztvevő kárpátaljai ösztöndíjas hallgatók körében végzett felmérések eredményei. Orosz Ildikó szerk.: *Felsőoktatási támogatások és hasznosulásuk Kárpátalján*, Ungvár-Beregszász, 2006, PoliPrint, 176-206.

¹³ Soós Kálmán: *A magyar tudományos élet Kárpátalján*, i.m. 348

¹⁴ Séra Magdolna: *Magyar tudományos intézmények helyzete Kárpátalján a 2009-es kataszterfrissítés alapján*. 66-67. In: Kötél Emőke (szerk.) *Kataszter – Kárpátalja. A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményei – adatfrissítés, 2009. Gyorsjelentés*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2011.

va Beregszászban. Amellett, hogy a főiskola magyar nyelvű tanulmányi programok indításával jelentősen hozzájárult a magyar nemzetiségűek felsőoktatásban való részvételi arányának növeléséhez, három kutatóintézetnek is otthont ad. A kutatóintézetek közül kettő az MTA kezdeményezésére 2001-ben alapított Limes Társadalomkutató Intézet utóda: a Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Intézet és a Hodinka Antal Intézet.¹⁵ A természettudományos kutatások időben később indultak meg: 2011-ben jött létre a Fodor István Természettudományi Kutatóintézet.¹⁶ Mindhárom intézetben vannak fiatal kutatói álláshelyek: a Lehoczkyban öt, a Hodinkában négy, a Fodor István Kutatóintézetben két fiatal kutató tevékenykedik, akik egyúttal a főiskolán folyó oktatásban is részt vesznek.

A 2000-es évek közepén az UNE Magyar Filológiai Tanszéke mellett Magyar Történelem és Európa Integrációs képzés nyílt részben magyar nyelven, mely 2008-ban további két szak (matematika és fizika) beindításával Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Karra alakult át, ahol számos fiatal kutató jutott oktatói álláslehetőséghez. A kar jelenleg három tanszékből áll, a magyar nyelv és irodalom tanszéken jelenleg két aspiráns dolgozik, a történelem és európai integráció tanszéken három, a legfiatalabb, fizika-matematika tanszéken pedig öt PhD hallgató tölt be oktatói állásokat. A kar saját kutatóintézettel nem rendelkezik.¹⁷

Az intézményesülés mellett tudományszervező civil kezdeményezések is indultak Kárpátalján. 2007-ben alakult meg a Kárpátaljai Protestáns Magyar Tudományos Egyesület, mely az Európai Protestáns Ma-

¹⁵ 1999-ben alakult LIMES Társadalomkutató Intézet. 2001. november 12-én, Beregszászon, a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola bázisán megalakult a Magyar Tudományos Akadémia Ukrajnai Kutatóállomása, melynek feladatköreit kezdetben a LIMES látta el, majd a nyelvészeti és társadalomtudományi szekció kettévált és két önálló tudományos műhelyként funkcionált tovább. Az intézetek működését a kezdetektől a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (II. RF KMF) támogatja. Lásd: <http://kmf.uz.ua/hun114/index.php/a-foiskola-egysegei/60-lehoczky-tivadar-intezet.html>

¹⁶ Részletes leírásukat, tevékenységi körüket lásd a főiskola honlapján: <http://www.kmf.uz.ua/hun114/index.php/a-foiskola-egysegei.html>

¹⁷ A tanszékek részletes leírását lásd a kar magyar nyelven is elérhető honlapján: <http://magyarkar-une.com/>

gyar Szabadegyetem Kárpátalján létrejövő szervezete. Az intézetnek 26 tagja, 19 kutatója van, ebből 12-en PhD hallgatók, illetve többen különböző szakterületek doktori, kutatói.¹⁸A Momentum Doctorandus Társadalmi Szervezet¹⁹ 2011 tavaszán jött létre, azzal a céllal, hogy összefogja a kárpátaljai származású fiatal magyar kutatókat. A szervezetet egy fiatal kutatókból álló kilencfős csapat irányítja, tagjainak száma 29 fő. Tudománynépszerűsítő, érdekképviselési, kutatói projektjeik egyaránt vannak. A szervezet egyike az MTA által nyilvántartott külhoni magyar kutatói műhelyeknek.²⁰

A magyar tannyelven oktató intézmények megjelenése a kárpátaljai oktatási piacon mára segített csökkenteni azt a fokozott lemaradást, amivel a magyar kisebbség a diplomások száma tekintetében rendelkezett.²¹Jelen kutatásunk adatai is azt igazolják, hogy a PhD képzésben részt vevő kárpátaljai magyar hallgatók nagy részben az említett két magyar nyelven is oktató felsőoktatási intézményből kerülnek ki. A kutatói intézmények, műhelyek száma is gyarapodott az elmúlt évtizedekben, a korábbi intézmények mellett egyrészt az MTA kutatóhálózatának keretében a megerősödő magyar nyelvű felsőoktatás bázisán, másrészt a civil szféra kezdeményezésére új tudományos műhelyek jelentek meg Kárpátalján.

A kárpátaljai magyar fiatal kutatók száma is jelentős növekedésnek indult,²² ami egyrészt annak köszönhető, hogy a szülőföldi magyar nyelvű intézményekből magas számban kerültek ki a diplomás magyar fiatalok, illetve 1993-tól a magyar állam – pályázat útján – ösztöndíjban részesíti a magyarországi magyar nyelvű doktori iskolákban tovább tanulni vágyókat. Jelenleg az anyaországon továbbtanulók száma jelentő-

¹⁸ Séra: Magyar tudományos intézmények helyzete Kárpátalján, i.m.

¹⁹ A szervezet honlapját lásd: <http://www.momentumdoctorandus.com/>

²⁰ http://mta.hu/kulhoni_magyar_tudomanyos_muhelyek/?WorkshopId=4137

²¹ Molnár – Orosz: Karrierutak vagy parkoló pályák. i.m. 47

²² Berényi et. al. 2004-es felmérésében Kárpátalján mindössze 21 35 évnél fiatalabb kutatót sikerült látóterbe helyezni (Berényi Dénes – Egyed Albert – Kulcsár Szabó Enikő (2004): A magyar tudományos utánpótlás a Kárpát-medence kisebbségi régióiban. *Magyar Kisebbség* 2004/3. 195–208:203). A Momentum Doctorandus adatbázisa, és jelen kutatásunk válaszdóói mintája is azt mutatja, hogy a kárpátaljai fiatal kutatók száma ennek akár öt-hatszorosa (100-120 fő) is lehet.

sen meghaladja a szülőföldön tanulók számát. Egyrészt a szülőföldi PhD képzések ösztöndíjazása nem olyan kedvező, mint a magyarországiaké, másrészt nincs egy olyan program sem Kárpátalján, amit magyar nyelven lehetne végezni, illetve, ahol lenne elegendő magyarul tudó professzor, hogy az értekezést magyar nyelven lehessen elkészíteni és megvédeni.²³ A magyarországi továbbtanulásnak köszönhetően a doktori kutatások tematikája is kibővíthetett: megjelentek a magyar kisebbség helyzetét feltáró, főleg humántudományokhoz kötődő kutatások.²⁴

A tudományos intézményesülési folyamat a fiatal kutatók egy része számára megteremtheti (és meg is teremti) a szülőföldi tudományos karrierépítés lehetőségét, azonban a PhD képzésben részt vevő kárpátaljai magyar doktoranduszok megnövekedett száma miatt, s a fiatal kutatói álláshelyek korlátai következtében, a jelenlegi szülőföldi magyar intézményrendszer nem tudja a PhD hallgatók számára biztosítani a későbbi szakmai fejlődés szempontjából fontos kutató és/vagy oktatói pozíciókat. Egy 2004-es Kárpát-medencei magyar tudományos utánpótlás helyzetét felmérő kutatás²⁵ szintén arra a következtetésre jut, hogy a fiatalok tehetséggondozása mellett biztosítani kell számukra a doktorátus után a tudományos karrier lehetőségét, úgy, hogy beépülhessenek szülőföldjük tudományos intézményrendszerébe. A tanulmány rámutat, hogy mindezt nem csak a magyar nyelvű intézményrendszer fejlesztésével lehetséges elérni, hanem akár a nem magyar felsőoktatási és tudományos intézményekbe való integráció támogatásával is.²⁶

²³ További hátrányok: az ukrainai doktori képzés rendszere nem illeszkedik az európai rendszerhez. Bár Ukrajna csatlakozott a bolognai folyamathoz, ezekre a képzési szintekre nem alkalmazták a szerződésben foglaltakat. Posztgraduális képzésre, vagyis ún. aspirantúrára vagy doktorantúrára specialist vagy MA/MSC diplomával rendelkezők jelentkezhetnek. Az aspirantúra 1-3 éves, nincs megszabott tanterv, nincsenek kreditek, a vezetőtanárral való konzultáció adja a tanulmányok keretét. Emellett a doktori képzés Ukrajnában rendkívül költséges.

²⁴ A későbbiekben humántudományi doktori tanulmányok aránytalan túlsúlya (71%) már problémaként is megjelenik. Cserniczkó István: Magyarországi PhD és DLA képzésben résztvevő kárpátaljai ösztöndíjas hallgatók, i.m. 182. Mindezt az Aranymetszés adatai is alátámasztják.

²⁵ Berényi et al. A magyar tudományos utánpótlás, i.m.

²⁶ Berényi et al. A magyar tudományos utánpótlás, i.m. 204-205

3. Arany metszés 2013 – a kárpátaljai minta²⁷

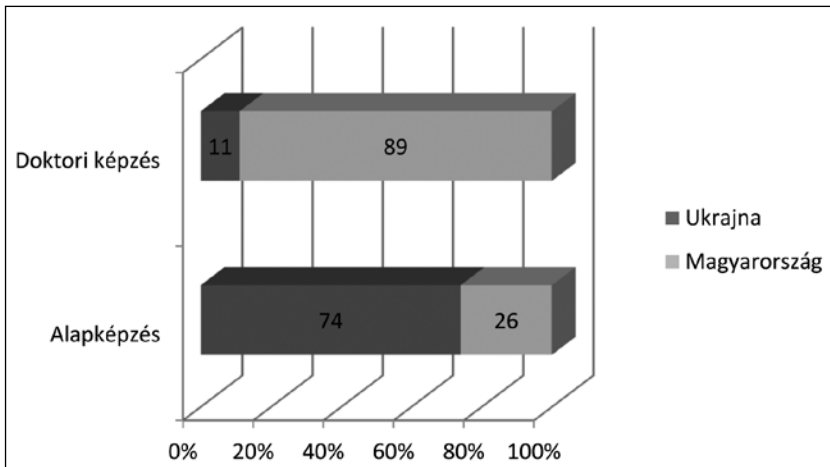
Az on-line kérdőív kárpátaljai verzióját 124 adatközlő töltötte ki. Az adatok tisztítása, a tévedésből kitöltött kérdőívek kizárása után elemzésünket egy 118 fős adatbázison végezzük, a válaszadási hajlandóság ugyanakkor nem volt egyforma minden kérdés esetében.

A kárpátaljai válaszadók közül minden adatközlő egyszerre csak egy doktori képzésben vesz részt. A képzést 85%-uk nappali tagozaton, 14%-uk levelező tagozaton, 1%-uk távoktatási formában végzi. Míg az alapképzés tekintetében a válaszadók 74%-a Ukrajnában végezte tanulmányait (többségében az UNE-n (40 fő) és a KMF-en (37 fő)), s csak 26% azok aránya, akik már az alapképzésben is Magyarországon vettek részt, a doktori képzés tekintetében a hangsúly eltolódik Magyarország felé. A megkérdezett doktoranduszok többségében magyarországi egyetemeken doktori képzésében vesznek részt, csak 11%-ban töltötte ki a kérdőívet olyan, aki szülőföldi intézmény doktori iskolájába jár. Kárpátalján nincs magyar nyelvű doktori képzés, ezért ezek egyben ukrán nyelvű képzést is jelentenek.²⁸

²⁷ A kutatás támogatója az MTA Domus szülőföldi Ösztöndíjprogram. A kárpátaljai kérdőív népszerűsítésében és az adatközlők megszólításában a Momentum Doctorandus szervezet képviselői aktív segítséget nyújtottak. Adatközlőinket különböző módszerek együttes alkalmazásával próbáltuk meg elérni. A Momentum Doctorandus, kárpátaljai magyar doktorandusz szervezet adatbázisa által 116 magyar doktoranduszt szólítottunk meg, akik közül 1 elutasító és 19 visszajelzés nélkül hagyott megkeresésen kívül a többség megnyugtató visszajelzést küldött, hogy kitöltötte vagy ki fogja tölteni a kérdőívet. Ezen kívül a kutatást népszerűsítő bannert, a kérdőívhez elvezető linkkel együtt a kárpátaljai elektronikus médiában, közösségi portálokon is megjelentettük. Emailben kerestük meg azokat az ukrán magyar professzorokat, akik a Magyar Tudományos Akadémia külső köztestületi tagjai, és arra kértük őket, továbbítsák a kérdőívet az ismeretségi körükbe tartozó doktoranduszok felé.

²⁸ A doktori iskola országa minden esetben nem egyenlősíthető a képzés nyelvével, vagyis azzal, hogy a képzés minden esetben államnyelven (Magyarországon magyarul, Ukrajnában ukránul) folyik. A doktoranduszok válaszai alapján ugyanis a magyar és ukrán tannyelvű iskolák mellett léteznek ún. vegyes tannyelvű doktori iskolák is. Ez 10 esetben magyar-angol jelentett, 2 esetben magyar-ukrán, 1 esetben pedig ukrán-angol. Mindez jelzi az angol, mint *lingua academica* megjelenését mindkét ország oktatás rendszerében.

1. ábra. Az adatközlők megoszlása az alapképzés és a doktori képzés országa szerint (%)

A magyarországi Oktatási Hivatal adatai szerint az országban 84 ukrán állampolgárságú PhD hallgató tanul. Ennek a rétegnek a lefedése megoldottnak tekinthető kutatásunkban, hiszen a kérdőívet számszerűen 89 olyan hallgató töltötte ki, aki Magyarországon doktorál, bár a Magyarországon tanuló ukrán állampolgárok nem feltétlenül feleltethetőek meg a kárpátaljai magyaroknak.

Ennél nagyobb problémát jelentett az ukrainai doktori iskolában járó aspiránsok, tanszéki munkatársak, doktoranduszok lefedése. Jellemezően kevesebben vannak, mint a magyarországiak, de pontos számukat nem ismerjük. Természetesen a szülőföldi doktori képzésben részt vevő hallgatók ilyen alacsony aránya mintánkban azzal is összefügghet, hogy ezek a hallgatók már eleve kikerülnek a magyar tudományosság látóköréből, megszólításuk ezért az általunk használt networkökön keresztül nem lehetett teljes.

A kérdőívet kitöltő diákok 45%-a a Debreceni Egyetemen (DE) tanul, ami a szülőföldhöz való földrajzi közelségnek is köszönhető. Ezt követi az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) (18%), a Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE) (11%), majd a Pécsi Tudományegyetem (PTE) (9%). Az ukrainai egyetemek közül az UNE-en tanuló magyar doktoranduszok képezték a legnagyobb csoportot a teljes mintánkban

(9%). A Budapesti Corvinus Egyetemen (BCE), a Szegedi Tudományegyetemen (SZTE) és a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen (SOTE) tanuló doktoranduszok is megjelentek a mintában (5%). Kiseb arányban (1%) ugyan, de képviselteti magát a Budapesti Műszaki Egyetem (BME), a veszprémi Pannon Egyetem (PE) és két ukrain kutatóintézet is, konkrétan az UNE Elektronfizikai Kutatóintézete, valamint a Subbotin Kárpáti Geofizikai Intézet (Lemberg).

Az Oktatási Hivatal adatai alapján a mintánk magyarországi részének megbízhatóságát ellenőrizni tudjuk (1. táblázat). Az első három legnépszerűbb egyetem tekintetében arányaiban sikerült követnünk a továbbtanulási trendeket, igaz az ELTE-nek és a PPKE-nek a valóságban még nagyobb súlya van, a mintánk kis mértékben a Debreceni Egyetem és a Pécsi Tudományegyetem irányában torzít.

1. táblázat. *Magyarországon tanuló ukrán állampolgárságú doktoranduszok intézmény szerinti megoszlása (%)*

Intézmény	Oktatási Hivatal adatai	A minta magyarországi adatai
DE	33	45
ELTE	29	18
PPKE	14	11
SZTE	6	5
CEU	5	-
SOTE	4	5
BCE	2	5
KGRE	2	-
PTE	2	9
BME	1	1
PE	-	1
DRHE	1	-

Három a hivatal által számon tartott egyetemről, a Közép-európai Egyetemről (CEU), a Károlyi Gáspár Református Egyetemről (KGRE) és a Debreceni Református Hittudományi Egyetemről (DRHE) nem került be adatközlő a mintánkba. A CEU esetében abban sem lehetünk

biztosak, hogy ezek az ukrán állampolgárságú hallgatók a magyar kisebbséghez tartoznak-e, hiszen az egyetem tannyelve angol. A magyar tannyelvű egyetemekenél nagyobb esély van arra, hogy az ukrán állampolgárságú doktorandusz hallgatók a magyar kisebbség tagjai. A veszprémi Pannon Egyetem esetében fordított a helyzet: míg az Oktatási Hivatal nem tart nyilván ukrán állampolgárságú doktoranduszt az egyetemen, addig a mintánk tartalmaz ilyen hallgatót.

3.1. Egzisztenciális keresés: társadalmi mobilitás, első generációs értelmiségi kihívások

A továbbtanulás a társadalmi mobilitás előmozdításának egy lehetséges módja. Az egyén társadalmi mobilitását, egy magasabb gazdasági-társadalmi pozíció megszerzését – a szülők iskolai végzettségétől a lakóhely típusán át az anyagi és kulturális háttér szerepéig – több tényező befolyásolhatja.²⁹

Adatközlőink a magyarok által lakott négy (Beregszászi, Ungvári, Munkácsi, Nagyszőlősi) járásból származnak, felsőoktatási tanulmányaikat nagyrészt Ungváron és Beregszászban végezték. Lakóhelyüket tekintve a kárpátaljai magyarok 63,3%-a falvakban él,³⁰ megélhetésüket javarészt agrártevékenységekre alapozzák. Bár a doktorandusz hallgatók felsőoktatási tanulmányaik során néhány évig városi környezetben éltek, a klasszikus értelemben vett nagyvárosi környezet és annak szocializációs hatása az adatközlők nagy részének életútját nem jellemzi. Egy kárpátaljai magyar diplomások pályavizsgálatát célul kitűző vizsgálat rámutatott arra is, hogy a diplomás fiatalok sok esetben még mindig együtt élnek szüleikkel, saját keresetükből nem képesek fenntartani egy önálló háztartást.³¹ Más vizsgálatok pedig azt igazolták, hogy épp az egyetemi és PhD képzésben való részvétel jelenti a fiatalok számára a

²⁹ Andor M. – Liskó I. (2000) *Iskolaválasztás és mobilitás*. Új mandátum kiadó. Budapest.

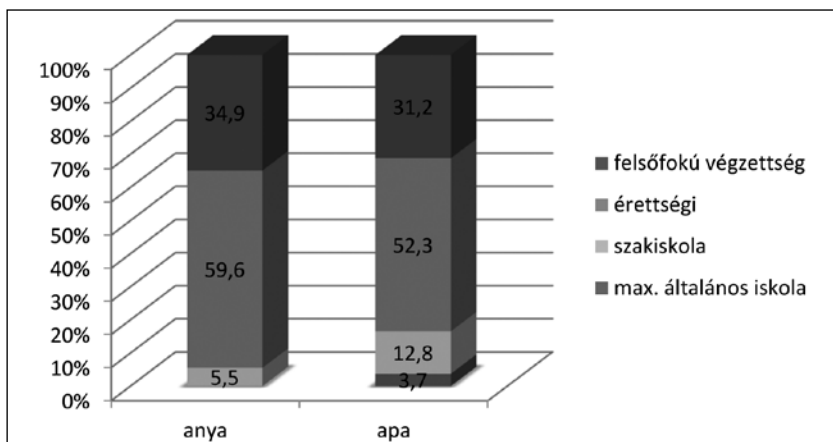
³⁰ Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Matematika és Természettudományi Tanszék. Beregszász, 2005.

³¹ Molnár – Orosz: *Karrierutak vagy parkoló pályák*. i.m. 52, 67.

kitörési lehetőséget, túlélési stratégiát, amely a társadalmi mobilitás eszköze is egyben.³²

Adataink azt mutatják, hogy a doktoranduszok szülei csak mintegy egyharmad arányban rendelkeznek felsőfokú végzettséggel, és az adatközlők több mint fele esetében a szülők érettségije számít a legmagasabb iskolai végzettségnek. Tudományos fokozattal sem az anyák, sem az apák nem rendelkeznek a kárpátaljai mintában (2. ábra). Ugyanakkor alig találunk olyan hallgatót, aki alacsony iskolázottságú, azaz legfeljebb 8 osztályt végzett szülők gyereke.

2. ábra. A doktoranduszok szüleinek végzettsége (%)

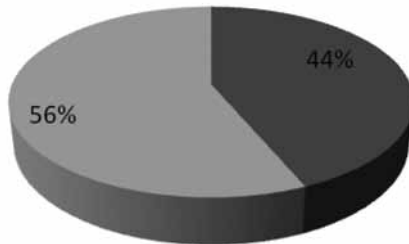

Ha két családtípusba osztjuk adatközlőinket, akkor egyértelműen látszik, hogy a hallgatók több mint fele (56%-a) olyan családból származik, ahol egyik szülő sem rendelkezik felsőfokú végzettséggel, tehát a doktorandusz első generáció értelmiségi (3. ábra). Azokat a hallgatókat, akiknek legalább egyik szülőjük rendelkezik felsőfokú végzettséggel, másodgenerációs értelmiségiként kezeltük a további elemzéseknél.

³² Csernicsek István: Magyarországi PhD és DLA képzésben résztvevő kárpátaljai ösztöndíjas hallgatók, i.m. 176; Csernicsek István – Soós Kálmán 2002. Mozaik 2001. gyorsjelentés – Kárpátalja. In: Szabó Andrea et al. szerk. *Mozaik 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. 91-135.

3. ábra. Első és másodgenerációs értelmiségiek megoszlása a kárpátaljai hallgatók között (%)

■ Legalább az egyik szülő diplomás ■ Egyik szülő sem diplomás

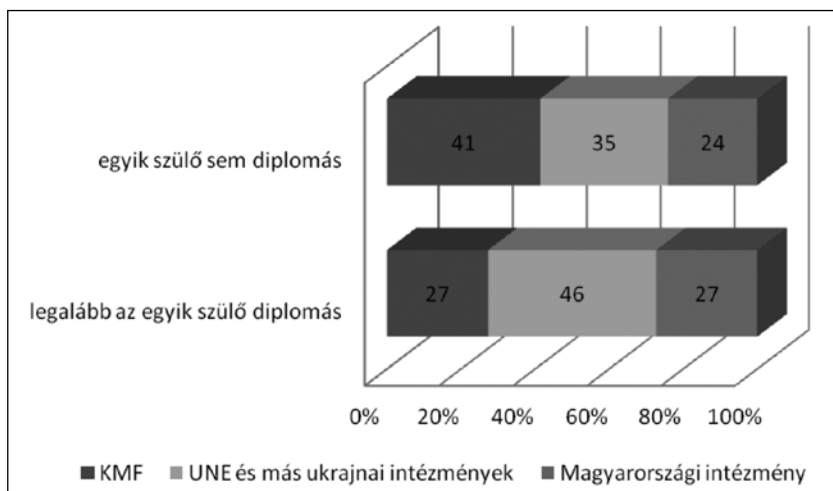
A felsőoktatás legfelső szintje tekintetében a teljes minta első generációs értelmiséginek számít: kivétel nélkül mindannyian családjukban elsőként kezdtek doktori tanulmányokba. Ez már önmagában is számos olyan kihívást rejt, amely a doktoranduszok életét megnehezítheti a mindennapok során. A hallgatók számára az idegen körülmények, az otthonról hozott gazdasági és kulturális tökehiány, a középiskolából hozott eltérő szocializációs háttér mindennapos stressz forrássá válhatnak, ami akár az egyén szakmai sikerességét, az életpálya-lehetőségek valóra váltását is befolyásolhatja.³³ Az 1. ábrán láttuk, hogy a PhD tanulmányokkal a kárpátaljai fiatalok nagy többsége az országhatárt is átlépi, földrajzilag is mobilissá válik, egy új típusú oktatási környezetbe, más-képp szocializálódott oktatók és hallgatók közé kerül.

Adatainkból láthatjuk, hogy az első generációs hallgatók már az alapképzés intézményének (4. ábra) és a továbbtanulás szakirányának kiválasztásánál (5. ábra) eltérően viselkednek többgenerációs értelmiségi társaiktól. Az 4. ábrán láthatjuk, hogy a nem diplomás családból származó hallgatók 41%-a a beregszászi főiskolát (KMF) választja, míg ez az arány csak 27% a diplomás családból származók körében. Az UNE és más ukrain nyelvű intézmények esetében az arány épp fordított: az értelmiségi családi háttérrel rendelkezők 46%-a ezek közül az intéz-

³³ Terenzini, P. T., Springer, L., Yaeger, P.M., Pascarella, E. T., & Nora, A. (1996). First-generation college students: Characteristics, experiences and cognitive development. *Research in Higher Education*, 37, 1-22.

mények közül választ, míg az első generációs értelmiségieknél 35% ez az arány. A magyarországi továbbtanulás terén csak picit magasabb azok aránya, akik értelmiségi családi háttérrel választják ezt a szakirányt. Korábbi kutatások azt igazolták, hogy a kárpátaljai magyarok magyarországi továbbtanulása egyrészt az értelmiségi, másrészt anyagilag jól szituált családi háttérrel van összefüggésben.³⁴ Mára, vélhetően a kedvezőbb ösztöndíj-politika hatására, a magyarországi továbbtanulás azok számára is elérhetővé vált, akik családi háttere egyébként nem biztosított volna támogatást ennek az iskolai életútnak a bejárásához. Adataink alapvetően úgy értelmezhetjük, hogy a szülők iskolai végzettsége elsősorban a szülőföldi felsőfokú intézmény választására hat ki elsősorban.

4. ábra. A családi háttér szerepe az alapképzés helyének kiválasztásában³⁵

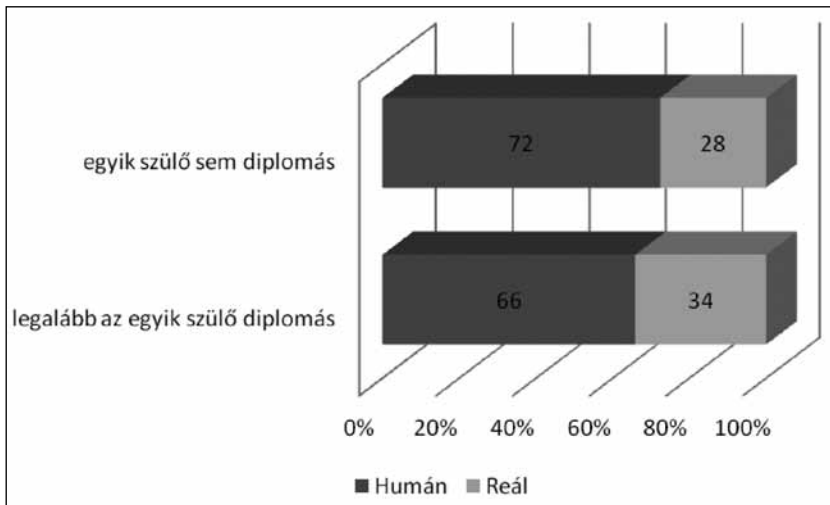

A családi háttér hatása az alapképzés szakirányának kiválasztásában is tetten érhető: a nem diplomás szülők gyerekei nagyobb arányban választanak humán szakokat főleg a tanárképzésen belül, mint az értelmiségi családból származó hallgatók.

³⁴ Erdei Itala: Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében. *Educatio*, 2005, 2. 334–359.

³⁵ Nem szignifikáns összefüggés.

5. ábra. A családi háttér szerepe az alapképzés szakirányának kiválasztásában³⁶

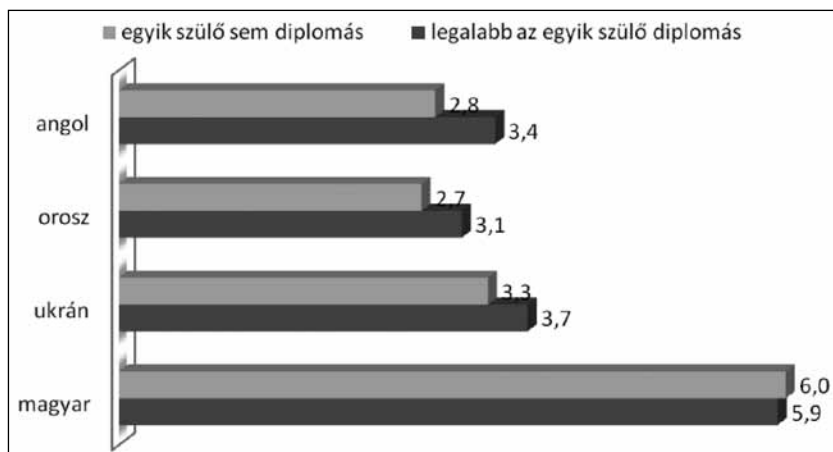
A családi háttér által biztosított kulturális tőke részeként tekinthetünk a hallgatók nyelvtudásra is, amely kulcskérdésként vetődik fel a kisebbségi létből fakadó nyelvi kihívások és a nemzetközi tudományos élet megkövetelte nyelvi kompetenciák kapcsán. A 6. ábrán azt szemléltettük, hogy a különböző családi háttérrel rendelkező hallgatók milyen szintű nyelvtudással vágnak neki a tudományos fokozat megszerzésének. Nyelvtudásukat egy 1-6-ig terjedő skálán értékelték (1 nem beszél, nem érti ... 6 anyanyelve). A 'nincs válasz' opciókat nem vettük figyelembe, megjegyezzük ugyanakkor, hogy az a tény, hogy a kérdőívet kitöltő 118 doktorandusz körülbelül egyötöde sem az ukrán nyelv, sem az angol nyelv esetében nem tudta/akarta nyelvtudási szintjét megjelölni a skálán, már önmagában is sokat elárul az adatközlők egy részének nyelvi kompetenciájáról (illetve annak hiányáról). A 6. ábra egyértelműen jelzi, hogy az első generációs értelmiségiek mindannyian magyar anyanyelvűek, államnyelvi és idegen nyelvi kompetenciáik, ha nem is nagymértékben, de elmaradnak az másodgenerációsok nyelvi erőforrásaitól.

³⁶ Nem szignifikáns összefüggés.

Az államnyelvet a hallgatók átlagosan 3,5-es szinten ismerik (közelít a „jól beszél, kisebb hibákkal” (4) kategóriához), a két családtípus közötti különbség négytizednyi, azaz míg a másodgenerációsok inkább a „jól beszél kategóriához” közelítenek, addig az elsőgenerációsoknak kifejezési nehézségei vannak. Az orosz nyelv átlaga ennél alacsonyabb: 2,9 („kifejezési nehézségekkel beszél”), de a különbség a családi háttér esetében ugyanannyi.

Az is jól látszik, hogy az új generáció számára, szüleiktől eltérő módon nem az orosz nyelv képezi a *lingua franca*t, hanem az angol. Az angol nyelvet a teljes mintában 3,1-es szinten (kifejezési nehézségekkel) beszélik, a két családtípus között itt a legnagyobb a leszakadás, a különbség szignifikáns is.

6. ábra. Családi háttér hatása a hallgatók hozott nyelvtudására³⁷

Érdekes azt is észrevennünk, hogy ha leszámítjuk az ukrán anyanyelvűeket, akkor alig van különbség azok száma között, akik az államnyelven (ami egyszerre környezetnyelv is) vagy angolul (ami idegen nyelv) kommunikációképesek. Az angol nyelvvel a diákok csak az iskolában, idegen nyelv-órákon találkozhattak, míg az államnyelvvél a mindennapjaik so-

³⁷ Az angol nyelv esetében a t-teszt alapján az eltérés szignifikáns 5%-os szinten.

rán, a környezetükben is van alkalmuk találkozni. Az, hogy a két nyelvben elért szintek e jelentős nyelvkörnyezeti eltérés ellenére mégis hasonlóak, az ukrán nyelv oktatásának alacsony hatékonyságára mutatnak rá, ami sokat tárgyalt téma a kárpátaljai nyelvész szakirodalomban.³⁸

Pike és Kuh³⁹ a diákok felsőoktatásba hozott inputja (családi háttér, korábbi tanulási tapasztalatok) az egyetemi közeg (szakmai és társadalmi integráció, intézményi környezet) és a kimenet (sikeres fejlődés vagy lemorzsolódás) közötti kapcsolatot vizsgálva, arra jutott,⁴⁰ hogy az első és másodgenerációs hallgatók egyetemi fejlődésére, a sikeres kimentre leginkább a lakóhely, s ezen belül a „közelség elvének” (*propinquity principle*)⁴¹ teljesülése van hatással. A közelség elvének értelmében, azok az elsőgenerációs hallgatók lesznek sikeresebbek az egyetemi életben, akik a kampuszban élnek, fizikai közelségbe, mindennapi érintkezésbe kerülnek a tőlük külső megjelenésben, beszédmódban, értékrendben eltérő diáktársaikkal, így első generációs hátrányaik folyamatosan leépülnek.

Jellemzően azonban az első generációs hallgatók közül kevesebben laknak a tanulmányok helyét adó városban, inkább a beutazás, ingázás jellemző rájuk, napi idő menedzsmentjük is más lehetőségeket biztosít, mint a többgenerációs hallgatóké. Az ingázás következtében a hallgatóknak kevesebb ideje jut olyan – a szakmai és társadalmi integráció szempontjából fontos – mozzanatokat megélni, mint a rendszeres és minőségi kapcsolatépítés az egyetemi oktatókkal, dolgozókkal, diáktársaikkal, részvétel a közös kulturális programokon, tudományos szakkörökön, az intézményi könyvtár, számítógéppark használata. Így az eleve fennálló hátrány, csak még inkább fokozódik az első generációs hallgatók kárára.⁴²

³⁸ Lásd például Cserniczkó István: Az államnyelv oktatásának javítására tett kísérletek Kárpátalján. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2012/1-2 sz., 17-32.

³⁹ G. Pike – G. Kuh (2005) First- and Second-Generation College Students: a comparison of their engagement and intellectual development. *The Journal of Higher Education*. Vol 76, No.3. (2005 May/June).

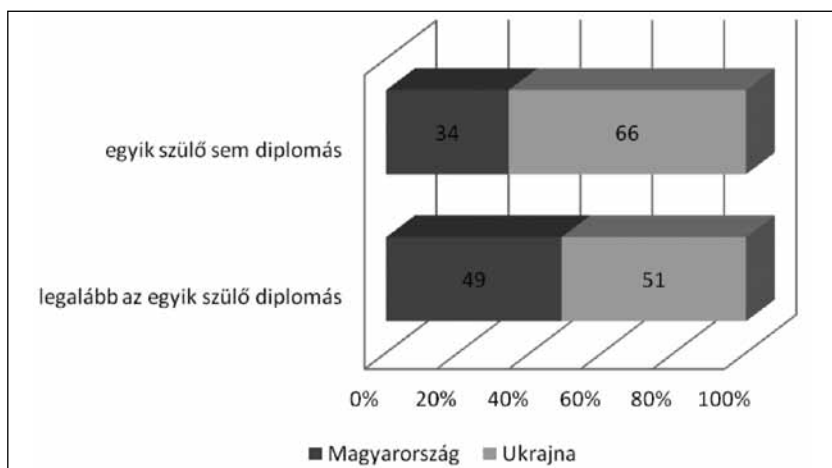
⁴⁰ G. Pike – G. Kuh (2005) First- and Second-Generation College Students, i.m. 289

⁴¹ Newcomb T.M.(1962) Student peer group influence. In: N. Stanford (ed.) *The American college*. New York: Wiley, 469-488.

⁴² Terenzini et al. First-generation college students. i.m. 1-22.

Mintánkban a Magyarországon doktoráló hallgatók (89%) körében megvizsgáltuk, hogy az év nagyobb részében hol tartózkodnak, azaz ingáznak-e szülőföldjük és a doktori iskola között, vagy tanulmányaik elkezdésével egyidejűleg a doktori iskola és hallgatótársaik „közelségébe” kerülnek-e. Mindezt az első és másodgenerációs hallgatók körében külön-külön is megnéztük (7. ábra). Az adatok összevetéséből az látszik, hogy az első generációs Magyarországon tanuló hallgatók 66%-a Ukrajnában tartózkodik többit, azaz ingázik doktori tanulmányai alatt. A diplomás családból származó hallgatók esetében kisebb az ingázók aránya, de még így is jelentős: 51%.

7. ábra. A Magyarországon doktoráló hallgatók tartózkodási helye⁴³

Csernicskó korábban ismertetett kutatásában megvizsgált kárpátaljai doktoranduszok több mint fele (60%-a) szintén ingázott, azaz magyarországi doktori iskola hallgatójaként otthon a szülőföldjén tartózkodott többit a képzés ideje alatt, a minta egyötöde (22%) pedig kétlaki életmódot folytatott.⁴⁴ Ezek után talán nem meglepő, hogy a doktori képzés

⁴³ Nem szignifikáns összefüggés.

⁴⁴ Csernicskó: Magyarországi PhD és DLA képzésben résztvevő kárpátaljai ösztöndíjas hallgatók, i.m. 183

három legfőbb nehézsége között a fárasztó utazások kerültek első helyre, amit a konzultáció hiánya és a kevés gyakorlati ismeret követett.⁴⁵

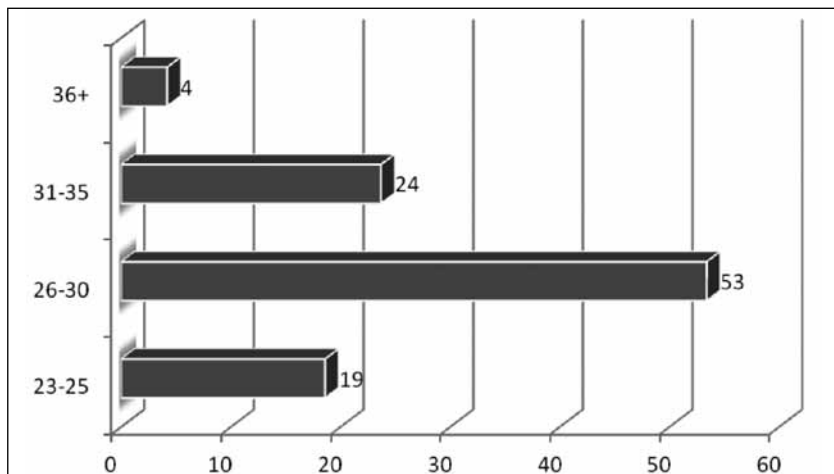
Az Aranymetszés kutatásban a doktori képzés egyik fő problémájaként a tanrend elméleti jellegét és a gyakorlati kutatási tapasztalatok hiányát nevesítették a hallgatók. Az eszközellátottság problémája, a legfrissebb szakirodalmi tételek, folyóiratok hozzáférése is gondot okoz (főleg ezek egyéni beszerzése jelent anyagi megterhelést). Ezen kívül néhányan megemlítették az emberi kapcsolat, a csapatmunka, a szakmai vezetés hiányát. A felsorolt problémák minden bizonnyal összefüggésben állhatnak azzal, hogy az ingázó hallgatók az egyetem szűkös, de létező infrastrukturális és személyi kapcsolati lehetőségeit nem tudják kihasználni rövid tartózkodási idejük alatt, s bár az internet korában a kapcsolattartás egy részéhez nem szükséges a fizikai jelenlét, bizonyos – a kutatói lét szempontjából – fontos folyamatokba való bekapcsolódáshoz, a szakmai kapcsolatok tudatos bővítéséhez továbbra is szükséges.

3.2. Magánéleti keresés: házasság, gyermekvállalás

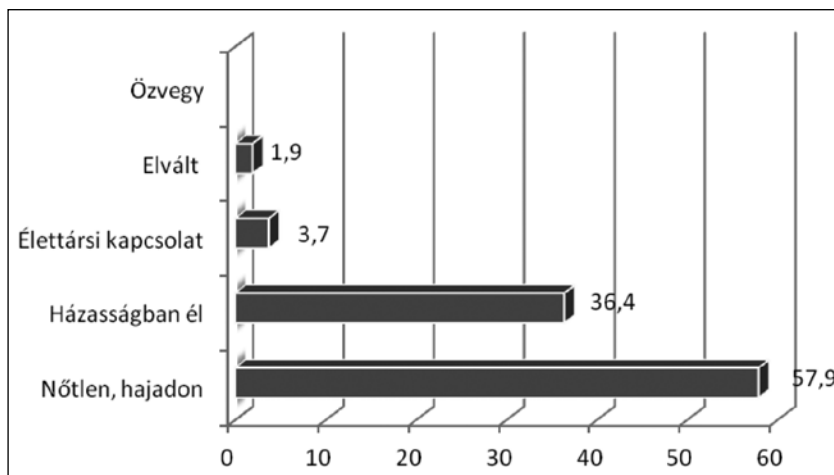
A megvizsgált doktoranduszok, doktorjelöltek tekintetében a legmeghatározóbb elemnek az számít, hogy összehasonlításban a kárpátaljai adatközlők adják a Kárpát-medencei minta legfiatalabb rétegét.⁴⁶ A minta átlagéletkora 29 év, de kb. 20%-uk még 25 éves sincs (8. ábra). Ez legnagyobb mértékben a helyi oktatásszerkezeti sajátosságokkal magyarázható, hiszen az ukrán iskolarendszerbe 6 évesen belépő diák 17 évesen már érettségig kaphat, 22 évesen olyan fokozatú diplomát szerezhethet, amelyre építhető doktori képzés. Az is jellemző, hogy 36 év feletti korosztály tagjai ritkán kezdenek doktori tanulmányokba.

⁴⁵ Cserniczkó: Magyarországi PhD és DLA képzésben résztvevő kárpátaljai ösztöndíjas hallgatók, i.m. 186

⁴⁶ Ld. a kutatás összefoglaló tanulmányát: Papp Z. Attila – Csata Zsombor: *Aranymetszés 2013. Külhoni magyar doktoranduszok a Kárpát-medencében*. Gondolat, Budapest, 2013. 22.

8. ábra. A doktoranduszok megoszlása korcsoportok szerint (%)

A kárpátaljai doktoranduszok 58%-a még nem alapított családot, de a párkapcsolatok terén inkább tradicionális értékrendet képviselnek: a fiatal kor ellenére viszonylag magas a házasságban élők száma (37%), s nagyon alacsony az élettársi kapcsolatok léte (9. ábra).

9. ábra. A doktoranduszok megoszlása családi állapot szerint (%)

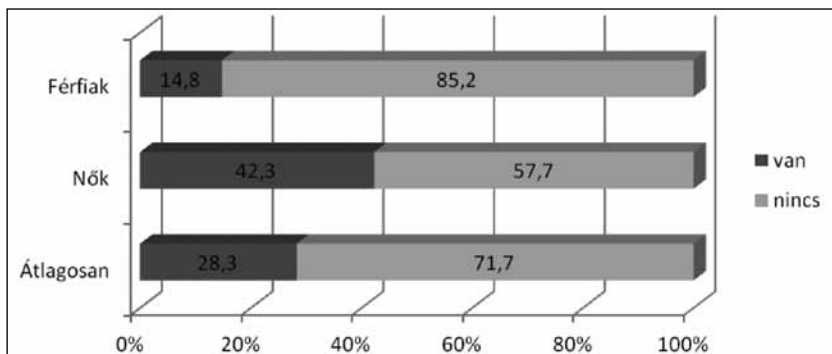
A házasságban élő fiatal kutatók egyik dilemmája lehet a gyermekvállalás és az akadémiai karrier összehangolása. A karrier versus család szerepkonfliktus leginkább a női kutatókat érinti, hiszen a nők biológiai mivoltából adódóan, a termékenységi idő épp egybeesik azzal a periódussal (a harmincas éveik közepe), amikor a PhD megszerzése után munkába állhatnak.⁴⁷ Az említett szerepkonfliktus kapcsán végzett kutatásaira alapozva Connelly és Ghodsee⁴⁸ *'Professorus Momus'*-ként definiálja azt a kutatónőt, aki állandó vívódásban él, hogy kiegyensúlyozottan kezelje az anyai szerepet és a karriert. A gyerekes kutatónő attól tart, sohasem ér el olyan eredményeket, mint a gyerektelen, szakmai sikereket halmozó *'Academus Superstarus'* kolléganője vagy, hogy sohasem lesz olyan jó anya, mint férfi kollégája otthon ülő, őt mindenben támogató felesége, a *'Spousus Supportus'* típusú nő. Leginkább mégis az nyomasztja, hogy az anyaság és a szakmaiság tekintetében is középszerűvé válik, sohasem tud egyik szerepének sem teljes mértékben megfelelni. Emiatt nagyon sok kutatónő késleltetve, vagy egyáltalán nem szül gyereket, hogy elkerülje az akadémiai közegből való kiesést, a későbbi negatív diszkriminációt.

A kárpátaljai doktoranduszok körében a nemzetközi trendekkel ellentétben nem jellemző a családalapítás késleltetésének trendje. A 10. ábrán azt láthatjuk, hogy átlagosan az adatközlők 28%-nak van már gyereke. Ezen belül a leggyakoribb az egy gyerekkel rendelkező doktorandusz: 21 főnek van egy gyereke, 8 főnek kettő, és összesen egy főnek van három gyereke. Ha nemek szerinti bontásban is megnézzük adatainkat, láthatjuk, hogy a kárpátaljai magyar PhD hallgató nők esetében a gyermekvállalás aránya kimagasló, a megkérdezettek 42%-ának van gyereke (összehasonlításként Szlovákiában ez az arány 7%).⁴⁹ A férfiak esetében nem olyan magas ez az érték (15%), ugyanakkor a férfiak sorát gazdagítja az egyetlen háromgyerekes adatközlő.

⁴⁷ A gyermekvállalás az akadémiai közegben aktív férfiak számára is fenyegethet a kiesés veszélyével, de a férfiaknál a gyermekvállalás időfaktora nem annyira korlátozott, mint a nőknél. Lásd pl. Ruth Marotte, Paige Martin Reynolds, and Ralph James Savarese (eds.) *Papa, PhD: Essays on Fatherhood by Men in the Academy*. Rutgers University Press, 2011.

⁴⁸ Rachel Connelly, Kristen Ghodsee: *Professor Mommy: Finding Work-Family Balance in Academia*. Rowman & Littlefield Publishers, 2011.

⁴⁹ Ld. Papp – Csata: *Aranyfűszék 2013. Külhoni magyar doktoranduszok*, i.m. 26.

10. ábra. Gyermekvállalási arány a doktoranduszok között⁵⁰

A fenti adatok azt mutatják, hogy a családalapítás és a karrierépítés összehangolásának problémájával érdemes kicsit részletesebben is foglalkoznunk, különösen a nők esetében, hiszen a megkérdezettek jelentős hányadát érinti ez a kérdés, s nemzetközi kutatások⁵¹ támasztják alá azt a tézist, hogy a szakmai előmenetel és családalapítás összeegyeztetésének problémája a női karrierlehetőségek kibontakoztatásának egyik legfőbb akadályaként jelenhet meg. A kutatások szerint minél magasabb pozícióról van szó, annál kevesebb nőt találunk.

Mivel adatközlőink még a fokozatszerzése előtt állnak, adataink csak arra adnak lehetőséget, hogy azok között, akik a PhD tanulmányaik alatt már dolgoznak (a minta 63%-a) megvizsgáljuk a beosztások típusát (alkalmazott vagy középvezető, vezető). A munkával rendelkezők 89%-a alkalmazottként (nagyreszt tanárként) dolgozik, s csupán a doktoranduszok 11 %-a van vezető, középvezető beosztásban. Nemek szerinti bontásban azt látjuk, hogy mintánkban a feltételezésekkel szemben inkább a nők vannak vezetői pozícióban (11. ábra), közülük is többnyire a gyerekekkel még nem rendelkező kutatónők (12. ábra). A nemzetközi kutatások azonban arra mutatnak rá, hogy a nemek közötti egyenlőtlenségek nem a

⁵⁰ Az összefüggés szignifikáns 1%-os szinten.

⁵¹ Mary Ann Mason, Nicholas H. Wolfinger, Marc Goulden: *Do Babies Matter: Gender & Family in the Ivory Tower*. Rutgers University Press, 2013; Palasik Mária – Papp Eszter (eds.) 2008. *Beyond the glass ceiling. University career of female academics in Engineering, Technology and Life Sciences*. Synthesis report Unicafe. Budapest. 77-82.

kutatók képzési szakaszában jelennek meg elsősorban. Míg a képzési szakaszban a nemek megoszlása kiegyenlítettnek mondható (mintánkban a válaszadók 51,4%-a férfi, 48,6%-a nő⁵²), addig a fokozatot megszerzők között, valamint a kutatás és a felsőoktatás vezető pozícióiban arányuk rendkívül elmarad a férfiakétól.⁵³ A nők nem kis mértékben alulreprezentáltak a tudomány igazi, magas presztízű pozícióiban, a vezető tudományos testületekben, a tudományos akadémia doktorai között.⁵⁴ A gyermekkel rendelkező dolgozó nők már a kárpátaljai mintán belül is láthatóan kevesebben rendelkeznek vezető pozíciókkal, ami idővel még inkább fokozódhat.

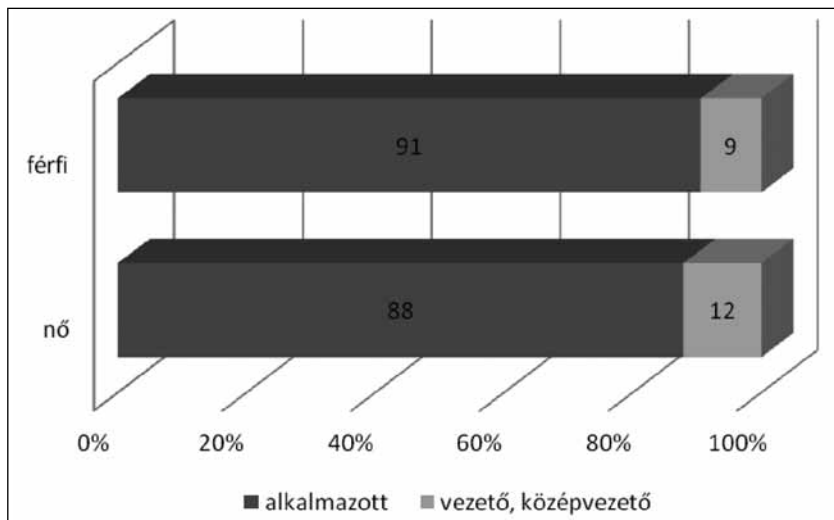
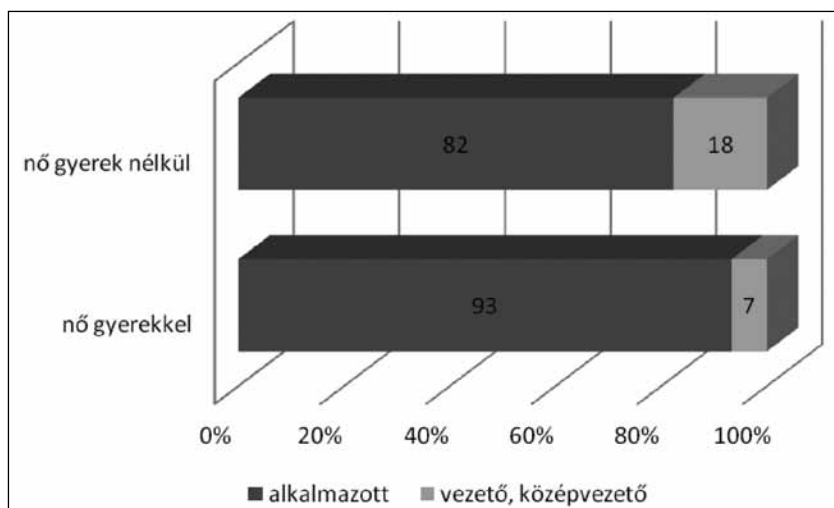
Egy kutatás, amely a tudományos életben kiemelkedő pozícióban lévő nőket vizsgálta meg 27 országban⁵⁵ arra a következtetésre jut, hogy a döntéshozó helyzetben lévő nők magasabb státuszú, privilegizált helyzetben lévő, magasabban képzett családból származtak, mint a megfelelő pozícióban lévő férfiak. A női karrierek így kevésbé tekinthetők egyéni teljesítményeknek, és sokkal inkább köszönhetőek már meglévő, strukturális és kulturális erőforrások hasznosításának. Ha kismértékűek is az eltérések, de mintánkban is felfedezhetőek annak jelei, hogy a másodgenerációs családból származó kutatónők inkább rendelkeznek vezető beosztással, mint elsőgenerációs társaik (13. ábra).

⁵² A 2001-es népszámlálás alapján a kárpátaljaiak nemi megoszlásáról azt tudjuk, hogy a lakosság 48,1%-a férfi, 51,9%-a nő. A PhD hallgatók között a férfiak enyhén felülreprezentáltak.

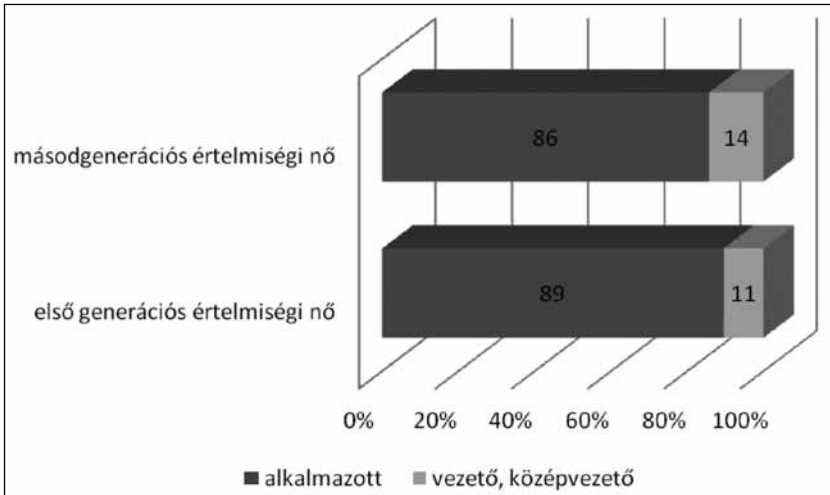
⁵³ Acsádi (2010) Magyarország tekintetében a következőképp mutatja be a nők helyzetét a tudományban: az egyetemet és főiskolát végzettek több mint fele (52,6%-a) nő, a doktori képzésben már érzékelhetően kevesebb nő vesz részt, de arányuk (49,9%) csak kicsivel marad el a férfiakétól (50,1%). Az egyetemi tanároknak csupán 19,9%-a nő, míg docensek egyharmada, a tanársegédek közel fele nő. A kutatás fejlesztés területén a nők aránya 33%, a kutatásokban azonban a segédszemélyzet javarésze, 60,5%-a nő. Acsádi Judit: *Nők a magyar tudomány fellegvárában. Statisztikai áttekintés és narratív elemzés karrieréről. Magyar Tudomány, 2010/11*. Letöltve: <http://www.matud.iif.hu/2010/11/20.htm>, Letöltés napja: 2013. szeptember 4; Csépe (2010) alapján a nők aránya a nagydoktori teljes létszámmra vonatkozóan 13,5% (2000 után növekedés történt a nők arányában). Csépe Valéria: „Édes teher” Szerepválságban vannak-e a kutatónők? *Magyar Tudomány, 2008/11* 1396. o. Letöltve: <http://www.matud.iif.hu/08nov/14.html>, Letöltés napja: 2013. szeptember 4.

⁵⁴ Csépe: „Édes teher” Szerepválságban vannak-e a kutatónők? i.m.; Acsádi: *Nők a magyar tudomány fellegvárában*. i.m.

⁵⁵ Vianello, Mino – Moore, Gwen (eds) *Gendering Elites. Economic and political leadership in 27 industrialised societies*. Macmillan, London.

11. ábra. Nő és férfi doktoranduszok vezetői vagy alkalmazotti beosztásban (%)⁵⁶**12. ábra.** Gyermekes és gyermektelen doktorandusz nők vezetői vagy alkalmazotti beosztásban (%)⁵⁷⁵⁶ Nem szignifikáns összefüggés.⁵⁷ Nem szignifikáns összefüggés.

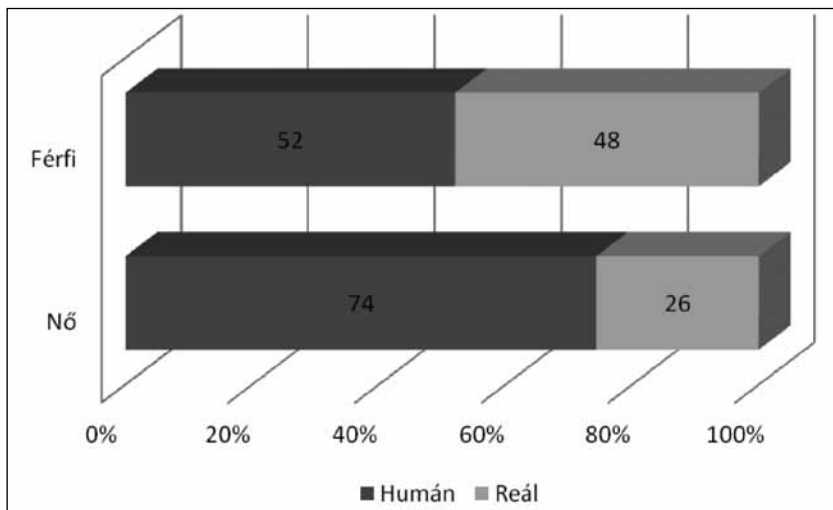
13. ábra. Első és másodgenerációs értelmiségi nők vezetői vagy alkalmazotti beosztásban (%)⁵⁸

A különbségek férfi és női karrierlehetőségek között tudományterületenként is érzékelhetőek: általában a legtöbb női kutatót a társadalom és orvostudomány területén találhatjuk, míg a legkevesebbet a műszaki és természettudományok területén. Egy Európai Uniói kutatás arra mutatott rá, hogy eltérés figyelhető meg a nők és férfiak arányában aszerint is, hogy mennyire költségigényes az adott terület: a nagyobb kutatási összegek ráfordítását igénylő területeken több a férfi, a kevésbé költségigényes helyeken pedig több a nő.⁵⁹ A kárpátaljai doktorandusz nők közel kétharmada humán területeken tanul, míg a férfiak majd 50%-a reál tudományterületekhez kapcsolódó képzést választ (14. ábra). A tudományterületek szerinti nemi elkülönülés annak is betudható, hogy a nők már eleve készülnek az anyaszerepre: a humántudományok területén inkább jellemzőek az egyéni, otthonról (akár gyerek mellől is) végezhető kutatások, a természettudományokban viszont elképzelhetetlen kutatócsapat, laboratórium nélkül dolgozni.

⁵⁸ Nem szignifikáns összefüggés.

⁵⁹ Palasik – Papp: *Beyond the glass ceiling*, i.m. 77-82

14. ábra. A doktoranduszok megoszlása tudományterületek és nemek között (%)⁶⁰

Az említett kihívások természetesen nem leküzdhetetlenek. Acsádi Magyarországon végzett kutatásában⁶¹ arra jut, hogy a kutatónők szakmai előbbre jutását nem feltétlenül maga a gyermekvállalás nehezíti, hanem sokkal inkább a szakmai közegben lévő téves beidegződések akadályozzák. A poszt szocialista országokban, mint Ukrajna, a nők aránya a magasabb tudományos pozíciókban az európai átlagnál is alacsonyabb, a kutatónők sajátos problémáira nem figyelnek oda, családbarát intézményrendszerek nem működnek.⁶² A férfiak uralta tudományos közegben ezek után talán nem is meglepő Molnár és Orosz diplomás nőkkel készített interjúkra alapozott azon megállapítása, miszerint a kárpátaljai magyar diplomás nők ambíciói nem is igazán fejlettek, a többség számá-

⁶⁰ Az összefüggés 5%-os szinten szignifikáns.

⁶¹ Acsádi: Nők a magyar tudomány fellegvárában. i.m.

⁶² *Mapping the Maze. Getting More Women to the Top in Research*. European Commission, 2008. Letöltve: http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/mapping-the-maze-getting-more-women-to-the-top-in-research_en.pdf; Letöltés napja: 2013.08.12.

ra a tipikus női életpálya (család, gyerek, nyugodt munkahely) jelenti a karriert, a családi háttér, a biztonság jelenti a sikert.⁶³

Az Aranyföldi adatközlői ilyen értelemben már ambiciózusabbnak számítanak, hiszen PhD tanulmányokba kezdtek, és a megkérdezett nők több mint 70%-a biztos vagy majdnem biztos benne, hogy fokozatot fog szerezni, ugyanakkor magas körökben az abszolútóriummal rendelkező, de a fokozatszerzési eljárást még el nem indítók aránya (48%). Kérdés, hogy léteznek-e olyan programok, ösztöndíjak a kárpátaljai magyar doktoranduszok számára, amelyek pozitívan kezelik a gyerekes kutatókat? Vannak-e családbarát gyakorlatok a tanulmányuk helyeül szolgáló magyarországi vagy ukrain egyetemeken? Hogyan viszonyulnak a gyerekekkel rendelkező kutatók problémáira az akadémiai munkahelyeken? Léteznek-e olyan szerepmoделlek a törekvő kutatók előtt, amelyek egyesítik a gyerekvállalást és a sikeres akadémiai karriert? Mennyire elfogadó a szakmai ambíciókkal szemben az a tradicionális kárpátaljai társadalmi, családi közeg, amit körülveszi őket? A felsorolt kérdések megválaszolását azonban jelen kutatásunk nem teszi lehetővé.

3.3. Szakmai keresés: tudományos tevékenység, integráció

A korábbiakban már utaltunk arra, hogy a szülőföldi magyar tudományos intézményrendszer csak korlátozottan képes a doktoranduszok számára oktatói és/vagy kutatói álláshelyeket biztosítani. Azt is tudjuk, hogy a doktoranduszok nagy része Magyarországon végzi tanulmányait. Állampolgárság tekintetében sem homogén a csoport, hiszen az utóbbi években számos doktorandusz élt az egyszerűsített honosítás lehetőségével, s vette fel a magyar állampolgárságot. Mindez annak a definiálását is sürgeti, hogy egyáltalán ki tartozik bele a *kárpátaljai magyar tudományos utánpótlás* kategóriájában? Mi adja a kategóriába tartozás alapját: a származás, a doktori iskola vagy a munkavégzés országa/nyelve, esetleg az állampolgárság? Beleszámítanak-e azok a hallgatók, akik PhD képzésük ideje alatt Magyarországra költöznek, s itt vállalnak munkát?

⁶³ Molnár – Orosz: Karrierutak vagy parkoló pályák. i.m. 68.

Beleszámítanak-e a magyar tudományosságba azok, akik nem tudnak a szűkös szülőföldi magyar intézményrendszerre rákapcsolódni, ezért többségi intézményeknél dolgoznak?

Kutatási adatainkat felhasználva a továbbiakban úgy próbálunk meg válaszolni a feltett kérdésekre, hogy megvizsgáljuk a doktori iskolában való jelentkezés motivációit, a hallgatók elmúlt egy évben végzett tudományos tevékenységének (publikálás, konferenciák) mutatóit, majd azt nézzük meg, hogy a jövőben a szülőföld magyar vagy többségi tudományosságába szeretnének-e integrálódni.

Kutatásunkból tudjuk, hogy a kárpátaljai magyar doktoranduszok számára leginkább motiváló tényezők a doktori iskolába való jelentkezéskor a szakmai-tudományos kibontakozás lehetősége volt. Természetesen a továbbtanulás anyagi oldala sem mellékes.⁶⁴ Ezzel kapcsolatban megkülönböztettünk egy rövidebb (a hallgatói évek során kapható anyagi források, vagy önmagában a hallgatói évek meghosszabbítása) és egy hosszabb távú anyagi érveket (is) felsorakoztató motivációs csoportot (PhD fokozat későbbi anyagi haszna, külföldi munkavállalás vagy külföldi ösztöndíj). A képzés materiális jellemzői főleg a fiataloknak (30 év alattiak)⁶⁵ és a reál szakirányban tanulók esetén⁶⁶ tűnnek szignifikánsan fontosabbnak.

Összehasonlítva eredményeinket egy az ukrainai doktoranduszok karrierorientációját vizsgáló kutatással⁶⁷ azt látjuk, hogy a 108 megkérdezett ukrán aspiráns több mint fele számára első helyen a stabil munkahely megszerzése jelenik meg (53,7%), ezután következik az önállóság (31,5%),

⁶⁴ A kérdőív kitöltőinek körében egyébként magas az ösztöndíjasok, illetve az államilag támogatott keretben tanulók száma. A doktoranduszok 82%-a ingyenesen tanul, 7%-uk részleges költségtérítéssel rendszerben. A megkérdezettek 80%-a részesült vagy jelenleg is részesül valamilyen ösztöndíjban. A legutoljára kapott ösztöndíj havi összege – 73 doktorandusz válasza alapján – átlagosan 311 euró volt. A legkisebb megjelölt összeg 60 euró, a legmagasabb 900 euró volt.

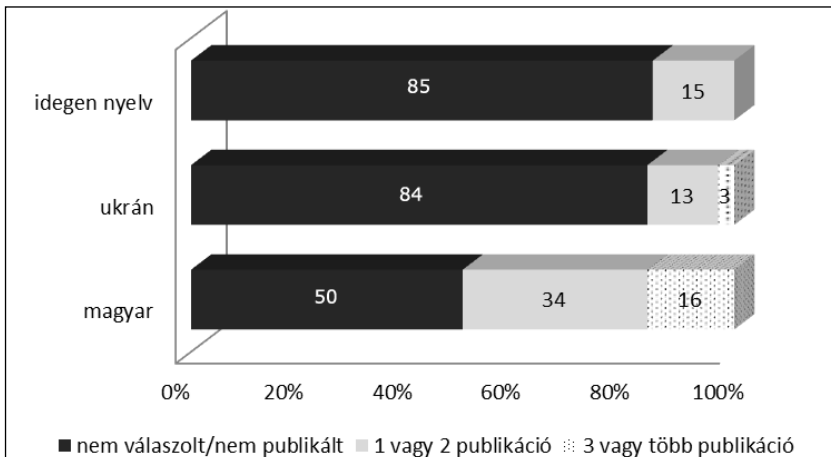
⁶⁵ A fiatal életkor összefüggése a 3 év biztos anyagi egzisztencia és a képzésben kapható hallgatói juttatások motivációkkal 5%-os szinten szignifikáns.

⁶⁶ A reál szakirány és a külföldi ösztöndíjak és a hallgató juttatások összefüggése 10%-os szinten szignifikáns.

⁶⁷ Karamushka T. V. (2013): Typy ta chynnyky rozvytku kar'nyerux oriyentaciji aspirantiv. *Teoretychni i prykladni problemy psyxolohiyi*, № 1(30) 2013.

majd a doktoranduszok által végzett munka társadalmi hasznosulása (27,8%). Az ukrán doktoranduszok számára a szakmai kompetencia fejlesztése csak a hetedik helyen szerepel. A szerző a szakmai szempont ilyen mértékű háttérbe szorulását azzal magyarázza, hogy az ukrán doktoranduszok közül kevesen tudnak saját szakterületük tudományos életébe bekapcsolódni, ezért szakmai fejlődésükről a megélhetés (stabil munkahely) kedvéért lemondanak. A stabilitást előtérbe helyező attitűd a humántudományok területén, a nők esetében, és a fiatalabb korcsoportban erősebb. A szakmai célok inkább a reál szakirányban tanulók és a férfiak esetében erősödnek fel. A kárpátaljai mintában a szakmai motivációkat választók nem különböztek szignifikánsan sem kor, sem nem, sem szakirány tekintetében, de jellemzően fontosabb a reál szakirányban tanulóknak az ösztöndíjazás és ezen belül is a külföldi ösztöndíjak.

15. ábra. A doktoranduszok megoszlása az elmúlt 12 hónapban megjelent publikációk száma és nyelve szerint (%)

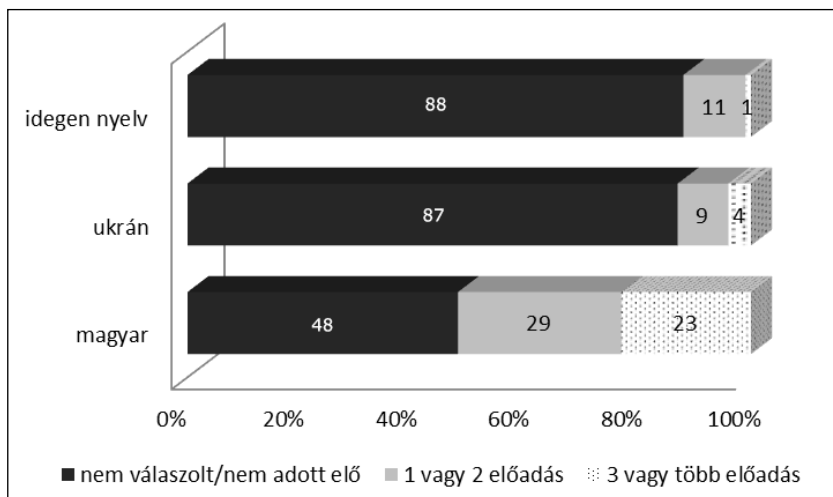
A kutatói elkötelezettségről a publikációs tevékenység is sokat elárulhat. A kérdőívben rákérdeztünk arra, hogy a doktoranduszok az elmúlt egy évben milyen gyakran és milyen nyelven publikáltak, tartottak előadásokat. A publikációs tevékenységre vonatkozó kérdések egyik legfontosabb tanulsága, hogy a nem választott és a nem publikált kategória

még a magyar nyelv esetében is eléri az 50%-ot, a másik két esetben pedig 84-85%-os azok aránya, akik nem tudtak/akartak adatot közölni arra vonatkozóan, hogy hány publikációjuk jelent meg a közelmúltban (15. ábra).

Láthatóan a nyelvi kompetenciákkal lehet az összefüggésben, hogy ukrán nyelven a doktoranduszok 13 %-a, idegen nyelven pedig 15%-a publikál egy, esetleg két tanulmányt az elmúlt 12 hónapban. Háromnál több államnyelven írt tanulmánya igen kevés hallgatónak jelent meg, idegen nyelven pedig senkinek sem.

Az előadások nyelve tekintében majdnem hasonló a helyzet. Alapvetően itt is jellemző, hogy ilyen szempontból rendkívül inaktívak a hallgatók, különösen, ami az államnyelvi és idegen nyelvi előadásokat illeti. Ugyan összeségében kevesebben adnak elő konferencián idegen nyelven és államnyelven, mint ahányan publikálnak, de itt az aktív hallgatók között már nagyobb szában vannak olyanok, akik három vagy annál több előadást is tartottak egy év leforgása alatt (16. ábra).

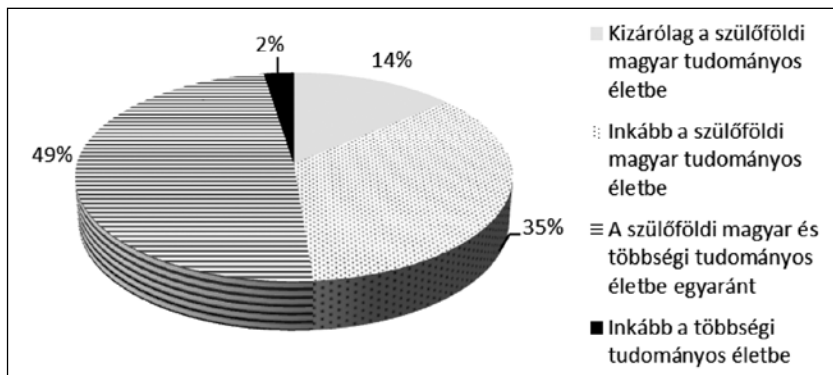
16. ábra. A doktoranduszok megoszlása az elmúlt 12 hónapban megtartott előadások száma és nyelve szerint (%)

A szakmai keresés kérdéskörön belül azt is szeretnénk volna megvizsgálni, hogy hogyan viszonyulnak a doktoranduszok a szülőföldjük-

höz, s ezen belül inkább vagy kizárólag a többségi, inkább vagy kizárólag a magyar, vagy mindkét tudományos élethez szeretnének csatlakozni. Korábról már tudjuk, hogy a kárpátaljai magyar doktoranduszok nagy része Magyarországon végzi doktori tanulmányait, nagyfokú ingázás jellemzi adatközlőinket a doktori iskola és a szülőföld között, de vannak Magyarországon élő hallgatók is, s az összes megkérdezett 12 %-a már a magyart jelölte meg elsődleges állampolgárságának. A magyarországi karrierépítés azonban nem automatikus: igaz (relatív) magas azok aránya (36%), akik Magyarországon tervezik jövőjüket, de a doktoranduszok 64%-a doktori tanulmányai befejeztével Kárpátalján szeretne munkát vállalni. Érdekes módon a mintánkba bekerült doktoranduszok csak ebben a két országban gondolkodtak jövőjük tekintetében, míg a Kárpát-medence más régióiban harmadik ország is megjelent a jövőtervek között. A szülőföldre való hazatérés szándékát erősíti az is, hogy a Magyarországon tanuló doktoranduszok 61%-a azt válaszolta, érdekelt a doktori fokozatának ukrainai honosításában, ugyanakkor a szándék határozottságát kérdőjelezi meg, hogy bevallásuk szerint nem igazán ismerik a honosítási eljárás menetét.

17. ábra. A doktoranduszok szülőföldi tudományos integrációjának iránya (vélemények)

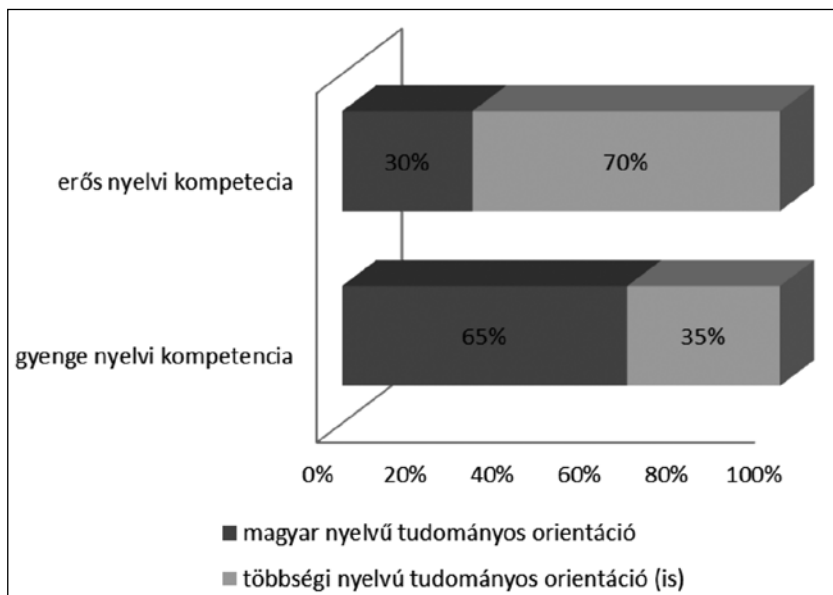

Legnagyobb részt a doktoranduszok egy olyan jövőképet látnak ideálisnak a maguk számára, amelyben egyszerre integrálódhatnak a kisebbségi magyar és a többségi tudományosságba (17. ábra). Min-

dennek természetesen nyelvi előfeltételei is vannak, s ahogy láthattuk korábban a nyelvtudási szinteket, illetve az államnyelven és valamely idegen nyelven megtartott előadások és publikációk számát, ezen a területen van még behoznivaló.

A 18. ábrán azt is látjuk, hogy nyelvi problémák állnak annak a hátterében, hogy Kárpátalja tekintetében a legmagasabb azok aránya (14%), akik kizárólag a szülőföldi magyar tudományos életbe szeretnének integrálódni és egy olyan doktorandusz sincs, aki kizárólag a többségi tudományos életben szeretné megtalálni a helyét.

18. ábra. A nyelvismeret és a szülőföldi tudományos integráció összefüggése⁶⁸

Azok, akiknek az államnyelvi kompetenciái rosszabbak a magyar tudományos életben szeretnének érvényesülni, azok pedig, akik jobb államnyelvi kompetenciával rendelkeznek kétszer annyian mondták, hogy akár a többségi rendszerbe is szívesen integrálódnának.

⁶⁸ Az összefüggés 1%-os szinten szignifikáns.

4. Összefoglalás

Az Aranymetszés 2013 felmérés segítségével a Kárpát-medencei magyar tudományosságon belül egy régóta hiányzó kutatást – a tudományos utánpótlás empirikus módszerrel történő feltárását – sikerült megvalósítani. Kárpátalja tekintetében a minta ugyan részben hiányosnak tűnhet az Ukrajnában ukrán nyelven doktoráló magyar hallgató lefedése tekintetében, de a magyarországi képzésben részt vevő hallgatók jelentős részét sikerült bevonnunk.

A megváltozott életkörülmények, a globalizáció, technikai fejlődés következtében a doktorandusz-lét számos új típusú kihívást rejt, egyfajta kereső életszakasz. A kárpátaljai fiatalok mellett, hogy kisebbségi közegekből érkeznek, első generációs értelmiségi kihívásokkal is szembe kell nézniük, a tradicionális társadalomszerkezetből adódóan a gyermekes kutatónők karrier és családszerepének összeegyeztetése szintén problematikus.

A kárpátaljai doktoranduszok nagy része ugyan magyarországi doktori iskolában végzi tanulmányait, de sok az ingázó, aki a doktori tanulmányok mellett is erős kapcsolatot ápol szülőföldjével, s az év legnagyobb részében itt tartózkodik. Az ingázással azonban a doktoranduszok kimaradnak számos olyan intézményi lehetőségből, ami szakmai fejlődésüket segíthetné.

Kutatásunk arra is rávilágított, hogy adatközlőinket a PhD képzésbe való jelentkezéskor elsősorban szakmai szempontok vezérelték, szakmai-publikációs tevékenységük azonban – főleg államnyelvi és idegen nyelvi tekintetben – még fejlesztésre szorul.

A magyarországi tanulmányokkal nem jár együtt a magyarországi karrierépítés: a hallgatók 64%-a doktori tanulmányai befejeztével szeretne Kárpátalján munkát vállalni, nagy részük (44%) a jövőben a szülőföldi magyar és a többségi tudományos életbe egyaránt integrálódna. A szülőföldi magyar tudományosság szűkös intézményrendszere az évről-évre növekvő számú doktorandusz hallgatót ugyanakkor nem képes befogadni. Ha az intézményrendszer felvevő képessége nem tud növekedni a jövőben, nem csodálkozhatunk azon, ha a Magyarországon doktori tanulmányokat folytató hallgatók, akiket nem vár a szülőföld-

jükön munkalehetőség, Magyarországon keresnek munkát, vagy még tovább vándorolnak (bár jövőterveik között nem jelent meg harmadik ország hangsúlyosan). Azok a hallgatók, akik a nyelvi akadályokat áthidalva végül nem magyar felsőoktatási vagy tudományos intézményhez csatlakoznak, nagy eséllyel távolodnak el a magyar nyelvű tudományos közösségtől, ergo kikerülhetnek a kárpátaljai magyar tudományosság rekrutációs bázisából.